

AYDIN'DAKİ OSMANLI DÖNEMİ NAMAZGÂHLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Mükerrem KÜRÜM**

Özet

Sözlüklerde “namaz kılınan yer” anlamına gelen namazgâh, genellikle şehir yolları üzerinde, yaylalarda, meydanlarda inşa edilen dinî yapılar grubundandır. Bu eserlerde namaz kılınan bir alan, kibleyi gösteren bir mihrap veya kible taşı vardır. Yakınında abdest almayı sağlayan çeşme veya kuyu bulunur. Makalemizin amacı, Aydın'daki namazgâhları tespit edip Anadolu-Türk mimarîsindeki yerini belirlemektir.

Aydın, tarihî sürecinde birçok uygarlığı bünyesinde barındıran Ege Bölgesi'ndeki önemli illerden birisidir. Batı Anadolu'yu İç Anadolu'ya bağlayan yolun kilit noktasındadır. 1994 yılından beri ilin merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde Türk Dönemi eserlerine yönelik araştırmalar yapmaktayız. Dolaştığımız 200 köyde günümüze ulaşabilen 12 adet namazgâh bulabildik. Araştırmalarımız devam etmektedir.

Aydın'daki namazgâhlar genellikle yol üzeri ve yaylalara inşa edilmiştir. Topografik durumdan dolayı Bozdoğan, Çamlıdere, Yayla Mevkii Namazgâhı gibi eserler eğimli alanda bulunurlar.

Yapıların inşa malzemesi kırma taş, moloz taş, tuğla, kerpiçtir. Ahşap, üst örtü sisteminde tercih edilmiştir. Namazgâhların tabanlarında tuğla, kayrak taş kullanılmış veya doğal zeminden yararlanılmıştır.

Kemer, Dedekuyusu namazgâhları gibi eserler yüksek bir platforma sahiptirler. Koçarlı, Sobuca Köyü Namazgâhı, Bozdoğan Çamlıdere, Yayla Mevkii

* Bu makale, Ürdün'de düzenlenen XII. Türk Sanatları Kongresi (5-9 Ekim 2003)'ne sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir. Kongreye katılmam konusunda maddi destek sağlayan Aydın Belediyesi Başkanı Sayın İlhami Ortekin'e, kayıt ücretini ödeyen Sayın Orhan Erdem'e, değerli katkılarından dolayı DEÜ İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Hakkı Önkal'a, EÜ Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Sayın Prof. Dr. Bekir Deniz'e, Sayın Mukaddes Yücel'e, Aydın Belediyesi İmar Müdürlüğü Planlama Şubesinden şehir plancıları Sayın Seher Gülhan, Serap Şimşek, Dilşat Erdoğmuş, Fırat Çambel'e, Kültür Varlıkları Biriminden arkeolog Sayın Hakan Özkan'a, Aydın Müzesi'nden arkeolog Sayın Handan Özkan'a, Sanat Tarihçisi Sayın Mustafa Kenan Özkan'a ve bilgilerini bizlerle paylaşan yöre halkına teşekkür ederim.

** Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi

Namazgâhı örneklerinde kaide olarak çeşme yapısı kullanılmıştır. Atça, Hancıoğlu Mevkii Namazgüst örtü sisteminde tercih edilmiştir. Namazgâhların tabanlarında tuğla, kayrak taş kullanılmış veya doğal zeminden yararlanılmıştır.

Kemer, Dedekuyusu namazgâhları gibi eserler yüksek bir platforma sahiptirler. Koçarlı, Sobuca Köyü Namazgâhı, Bozdoğan Çamlıdere, Yayla Mevkii Namazgâhı örneklerinde kaide olarak çeşme yapısı kullanılmıştır. Atça, Hancıoğlu Mevkii Namazgâhı'nda zemin yoldan düşük tutulmuştur.

Aydın'daki namazgâhlar kare veya dikdörtgen plânlıdır. Çamlıdere'deki namazgâhta arazinin konumu nedeniyle düzgün kenarlar oluşturulamamıştır.

Atça, Kemer, Dedekuyusu, Dedeköy namazgâhlarının üzerlerinin örtülü olduklarını düşünmekteyiz: Köşelerde, bazılarında ise hem köşe, hem de aralarda payeler vardır. Koçarlı Tekeli Köyü Namazgâhı, Dalama Musallası gibi örneklerin üzeri açıktır. Yazıkent, Değirmenbaşı Mevkii Namazgâhı'nda olduğu gibi bazı eserlerin üzeri sonradan kapatılmıştır.

Kemer, Dedekuyusu, Atça namazgâhlarında mihrap nişi payelerin içine açılmıştır. Yazıkent örneğinde mihrap bir duvarın ortasında bulunur. Minber uygulamasını ise Dalama Musallası'nda görmekteyiz.

Aydın'da namazgâhlar süslemesiz, sade tutulmuş yapılardır. Kemer ve Dedekuyusu namazgâhlarında payelerin dış köşeleri pahlanmıştır. Üst kısımları mukarnaslıdır. Kemer namazgâhında yelkenli tasvirleri yer alır.

Namazgâhların kitabesi yoktur. Kemer Namazgâhı'nda sıva üzerine Rumca yazılar ve 1729 tarihi yazılmıştır. Çamlıdere'deki namazgâhta ise çeşmenin kitabesinde H.1316/M.1898-1899 tarihi dikkati çeker. Eserleri yaklaşık 200 yıllık bir zaman dilimine tarihlemek mümkündür.

Aydın'daki namazgâhlarda 1950'li yıllara kadar vakit, Cuma, bayram namazlarının kılındığı bilinmektedir. Günümüzde ise tamamı kaderine terk edilmiştir. Dileğimiz, bu yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Namazgâh-Musalla, Mihrap, Kible Taşı, Paye, Çeşme

An Evaluation On Namazgahs (Places Of Prayer) Of the Ottoman Period in Aydın

Abstract

Namazgah means a place for prayer in dictionaries and it is in the group of religious buildings generally built on city roads, in plateaus and open fields. In these buildings, there are a place for performing the ritual prayers (the namaz) and a kible stone showing the direction of Mecca. There is a fountain or well for ritual

ablution. The aim of our article is to determine namazgahs in Aydın and to define their positions in the Anatolian-Turkish Architecture.

Aydın is one of the important cities in the Aegean Region which sheltered many civilizations during the history. It is on the key position of the road connecting the Western Anatolia to the Central Anatolia. We had been making researches in regard to Turkish Period works in the city centre, town and villages since 1994. We could have found 12 namazgahs surviving today in 200 villages we went. Our researches have been going on.

Namazgahs in Aydın had been built on the roads and plateaus. Works such as Bozdoğan, Çamlıdere and Yayla Mevkii namazgahs are on sloping areas because of the topographic position.

Construction materials of the buildings are fractured stone, rough stone, brick and adobe. Wood was preferred in roof system. Brick and flat stone or natural ground were used for floors of namazgahs.

Works such as Kemer, Dedekuyusu namazgahs have high platforms. The fountain structure had been used as base in the samples like Koçarlı, Sobuca Village, Bozdoğan, Çamlıdere, Yayla Mevkii namazgahs. The floors in Atça, Hancıoğlu namazgah were built lower than the road.

Namazgahs in Aydın have square or rectangular shaped plans. Regular borders had not been constructed in the namazgah in Çamlıdere because of the field.

We think that namazgahs in Atça, Kemer, Dedekuyusu and Dedeköy had had roofs: There are pillars at corners, and even in some of them, both at corners and spaces. Namazgah samples as in Yazıkent and Değirmenbaşı Mevkii have been roofed later.

Mihrabs in Kemer, Dedekuyusu and Atça namazgahs were constructed in pillars. The mihrab is seen in a wall in the Yazıkent sample. Pulpit application is seen in Dalama.

Namazgahs in Aydın are buildings not ornamented and simple. In Kemer and Dedekuyusu namazgahs, outer corners had been beveled. Upper parts have stalactites. There are sailboat descriptions in Kemer namazgah.

Namazgahs do not have inscriptions. Modern Greek inscriptions and the date 1729 had been written on the plaster in Kemer namazgah. The date H.1316/M.1898-1899 on the inscription of the fountain in Çamlıdere namazgah attracts our attention. It is possible to date the works to 200 years ago.

It is known that ritual prayers were performed in namazgahs in Aydın until 1950s. Nowadays, all of them have been left with their fates. Our wish is protection of, these buildings and transfer to next generations.

Keywords: Namazgah-Musalla (places of prayer), mihrab (niche of a mosque indicating the direction of Mecca), Kible Stone, Pillar, Fountain

İslamiyet'in kabulüyle birlikte şartları içinde yer alan namaz kılmanın toplu halde yerine getirilebileceği mekiânlarla ihtiyaç duyulmuş, başlangıçta Hz. Muhammed'in Medine'deki evi kullanılmıştır. Peygamberin konutu yalnızca ibadet amaçlı değerlendirilmemiş, sosyal konuların görüşüldüğü ve halkın bilgilendirildiği bir işleve de sahip olmuştur. Toplu ibadetin yapıldığı yerler mescit, cami, namazgâh gibi isimler alırken¹ farklı mimari uygulamalara da gidilmiştir. Bunların arasında namazgâh, İslam Mimarisi'nin gereğince incelenmeyen ancak dinî ve sosyal bakımdan oldukça önem taşıyan yapı türlerinden birisidir².

Farsça namaz kelimesi ile gâh edatının birleşmesinden oluşan **namazgâh**³, sözlüklerde "ekseriya haric-i biladda bayram namazı kılınmak için yapılan geniş mahal"⁴, "namaz kılmağa mahsus meydan ki kible cihetinde mihrap yerine bir dikili taşı olur, üstü açık mescid"⁵ şeklinde geçmektedir. Namazgâh ile aynı anlamda kullanılan musalla ve secdegâh terimlerinin açıklaması ise şöyledir: **Musalla**, "namaz kılmağa mahsus açık yer, namazgâh", "cenaze namazı kılmaya mahsus açık mahal", "cami-i şerif civarında cenaze namazı kılmağa mahsus mahal"; **secdegâh**, "secde mahalli, secdeye varılacak yer"⁶. Musalla, Arapça salâ'dan gelmektedir⁷, secdegâh ise Arapça ve Farsça'nın birleşiminden oluşan bir

¹ Başlangıçta toplanıp namaz kılınan yerlere mescit denilmekte iken sonradan cami kelimesi mescidin yerine geçmiş, mescit ise içinde minberi bulunmayan, bayram ve Cuma namazları kılınmayan yapılar için kullanılmıştır.

² Uğur Tanyeli çalışmasında İslam mimarisindeki önemli musalla, namazgâh ve idgâhlara değinmiştir. Geniş bilgi için bakınız: Uğur Tanyeli, "Musalla, İdgâh, Namazgâh: Tanımsız Bir Mimari Olgu", **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 25-29 Eylül 1993**, Cilt I, Ankara, 1999, s. 231-238. Baha Tanman'ın araştırmasında ise Kudüs'teki namazgahlara kısaca değinilmiştir. Bakınız: Baha Tanman, "Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları", **Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri 25-27 Ekim 2000, Hatay**, Cilt II, Ankara, 2001, s. 517-519.

³ Mustafa Özdamar, "Namazgâhlar", **Vakıflar Dergisi**, XX, Ankara, 1988, s. 221.

⁴ Muallim Naci, **Lügat-ı Naci**, İstanbul, (1890'lı yıllar?), s. 910.

⁵ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul, İkdam Matbaası, 1317, s. 1471.

⁶ Şemseddin Sami, **ay. es.**, s. 710, 1358; Muallim Naci, **age.**, s. 469, 788.

⁷ **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, 2, İstanbul, 1997, s. 1310; Ernst Diez, "Musalla", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1979, s. 674-675.

kelimedir; Arapçada secdenin karşılığı, ibadet etmek amacıyla alını yere koymaktır; gâh ise Farsçada yer anlamındadır⁸. Uğur Tanyeli, çalışmasında açık hava camisi olarak tanımlanabilen ibadet mekânını adlandırmak için kullanılan ve anlam açısından farklılıkları bulunan, musalla, namazgâh ile idgâh kelimelerine değinmiş, bu kelimelerin kökenlerine inerek işlevlerini genişçe belirtmiştir⁹.

Halk arasında namazgâhlara mescit, cami, açık mescit veya açık cami de denilmektedir¹⁰. Bunun yanı sıra Musalla Camii, Namazgâh Camii gibi isimlerle anılan eserler mevcuttur¹¹. Bir kısım araştırmacı bu yapılar için üstü açık camiler veya açık hava camileri, açık hava mescitleri, namazgâh sofası terimlerini de uygun görmüştür¹². Bu nedenle namazgâhlara açık mescit, açık cami isimlerini vermenin kabul edilebileceği düşüncesindeyiz. Musalla ve namazgâh kelimelerinin halk arasında birlikte kullanıldığı örneklere de rastlanır. Örneğin Konya Musalla Namazgâhı gibi¹³.

Namazgâhlar, genellikle yolcuların kullandığı şehir veya kervan yolları üzerinde, önemli meydanlarda, mesire yerlerinde, yaylalarda inşa edilmişlerdir¹⁴.

⁸ M. Uğur Derman, “gâh yer anlamına geldiği için –namaz kılınan yer- kelimenin lûgat karşılığı olur. Şu hale göre, camiden eve kadar, bu İslâmî ibadetin yapılabildiği her yer –namazgâh- demektir” ifadesini kullanmıştır. Yazarın fikrine katılmaktayız. M. Uğur Derman, “Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar)”, **Atatürk Konferansları (1971-1972)**, V, Ankara, 1975, s. 281.

⁹ Uğur Tanyeli, musalla ve namazgâhın namaz kılınan yer anlamına geldiğini belirtmiş, idgâh kelimesinin ise bayram namazlarının içinde kılındığı özel açık alan olarak tanımlandığına ve hiçbir dönemde geçerliliğinin bulunmadığına değinmiştir. Önceden musallanın yalnızca bayram namazı kılmak için tahsis edilmiş açık hava camisi olarak kullanılmadığını vurgulamıştır. Günümüzde ise namazgâhın Türkiye’de yalnızca yol kenarlarında konumlanan çok küçük açık ibadet mekânını nitelediğini ifade etmektedir. Bakınız: Uğur Tanyeli, agm.

¹⁰ M. Özdamar, namazgâhlara halk arasında “set, seki”, edebiyatta “suffe, musallâ, makam” denildiğini belirtmektedir. Bk. M. Özdamar, agm, s. 221.

¹¹ Konya Musalla Camii, buna bir örnektir. Namazgâh kelimesi zaman içerisinde semtlere, meydanlara, caddelere de adını vermiştir. Örneğin İzmir’deki Namazgâh Semti gibi.

¹² M. Uğur Derman, agm, s. 284, 286, Res. 2. Ayrıca yazar namazgâhları, makalesine başlık oluşturacak şekilde şehir ve menzil yollarındaki ibadet yerleri olarak nitelemiştir. Namazgâh sofası deyimi, bir yükselti üzerinde yapılanlar için kullanılmaktadır. Bunun dışında bakınız: M. Özdamar, agm, s. 225.

¹³ Bu namazgâhın kitabesinde musalla kelimesi okunmaktadır. Bakınız: M. Sinan Genim, “Mihraplı ve Minberli Namazgâhlara Bir Örnek”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, VI, (1974-1975), İstanbul, 1976, s. 148-149. İstanbul, Kadırga’daki Esmâ Sultan Namazgâhı’nın kitabesinde de musalla kelimesi geçmektedir. M. Uğur Derman, agm, s. 294.

¹⁴ Celâl Esad Arseven, **Türk Sanatı**, 1984, s.89; Celâl Esad Arseven, **Sanat Ansiklopedisi**, C. III, Fasikül 17, İstanbul, 1983, s. 1498; H. Akmaydalı, “Mihraplı ve Minberli Namazgâhlarımız”, **Vakıflar Dergisi**, S. XXIII, Ankara, 1994, s. 123-144. M.

Devlet tarafından görevlendirilen bir hatip sayesinde, Cuma ve bayram namazlarını yaylalarda, mevsimlik yerleşim yerlerindeki cami ve namazgâhlarda kılmak mümkün olmuştur¹⁵. Kale camilerinin yeterli gelmemesi üzerine **Gök-meydanlar** da doğal namazgâh kabul edilmişlerdir¹⁶. Bir kasabanın halkını toplayan alana da bu ismin verildiği¹⁷, namazgâhların bazısında Ramazan ayında Teravih namazı kılındığı, yağmur duası edildiği kaynaklarda belirtilmektedir¹⁸. Ayrıca bayramların yanı sıra önemli günlerde kasaba ve çevre köylerin halkı buralarda toplanmaktaydılar¹⁹. Cami veya namazgâhların bulunduğu yerlerde pazar veya panayırlar kurulduğunu yazılı ve sözlü kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Anadolu'da Türklerden önce de var olan pazar, panayır geleneği, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar için de büyük önem taşımaktaydı. Genel tatil ilân edilen

Özdamar, Fatih Sultan Mehmed'in Okmeydanı ile ilgili fermanı bulunduğunu belirtmekte ve bunun içeriğinde ordunun sefere çıktığı zaman Okmeydanı'nda sofa ve minber bina vakfedilmesini emrettiğini ifade etmektedir. Bakınız M. Özdamar, agm, s. 224. Prizren'de yer alan ve halk arasında Kırık Camii olarak bilinen Namazgâh, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1454 yılında Bosna fethine giderken ordusunun Cuma namazı kılması için yol üzerine yaptırdığı bir eserdir. Geniş bilgi için bakınız: Hakkı Acun-Mehmet İbrahimgil, **Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı**, Ankara, 2002; Mehmed İbrahimgil, "Kosova'daki Türk Eserleri", **Türkler**, C. 12, Ankara, 2002, s. 23-33; Ayla Ödekan, "Namazgâh", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1997, s. 1334.

¹⁵ Mescitlerde minber bulunmaması sebebiyle Cuma ve bayram namazlarının camilerin yanı sıra namazgâhlarda kılındığı bilinmektedir. Bakınız: Tuncer Baykara, **Türkiye'nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)**, Ankara, 2000, s. 212.

¹⁶ Tuncer Baykara, **age**, s. 112-115, 212, Tuncer Baykara, "Ulu Cami- Selçuklu Şehrinde İskânı Belirleyen Bir Kaynak Olarak", **Bellekten**, LX.C, S. 227, Ankara, 1996, s. 43.

¹⁷ Uğur Tanyeli, agm, s. 238, dipnot 37. Yazar aynı makalenin 237. sayfasında göçebelerin geçici konaklama yeri olarak ta zaman zaman musallaların, namazgâhların kullanıldığı varsayımını hatırlatmaktadır.

¹⁸ Gelibolu Azebler Namazgâhı ve Bursa Umurbey Namazgâhı'nda bu uygulamaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bakınız: M. Uğur Derman, agm, s. 284; M. Özdamar, agm, s. 221. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Tire'de şehrin kuzeyinde yer alan bir namazgâhtan söz eder. Etrafının bin iki yüz adım olduğunu ifade ettiği bu yapıda iki bayram namazının kılındığını, yağmur duası edildiğini, dört yönden kapısı bulunduğunu anlatımlarına eklemektedir. Ayrıca "bu musallanın ortasında bir Şafîî havuz yapmıştır. Her taraf çimenlik ve ağaçlıktır" demektedir. Bakınız: Mehmed Zıllî oğlu Evliya Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 13. Kitap**, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman), İstanbul, 1971, s. 117.

¹⁹ Mehmet Zeki Pakalın, "Namazgâh", **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, 1993, s. 651. İbni Batuta, namazgâhların açık hava ibadet mekânı olmasının yanı sıra bayram yeri ve şenlik alanı olduğunu da ifade etmiş, ayrıca Denizli ve Burdur'daki eski namazgâh yerlerine bayram yeri denildiğini kaydetmiştir. Bakınız: M. Özdamar, agm, s. 222.

Cuma günü kurulan hafta pazarından (Azine pazarı) insanlar hem alışverişini yapmakta, hem de pazarın yakınındaki cami veya namazgâhta Cuma namazını kılmakta, sultanların emirlerini veya devlet adına alınan önemli kararları öğrenmekteydi. İklimin elverdiği şartlarda senede üç kez kurulabilen panayırlarda da aynı durum söz konusu idi²⁰.

Günümüze ulaşan örneklerden namazgâhlarda namaz kılınacak alanın yol veya zemin kotundan yüksekte tutulduğunu, kible yönünde bir mihrabı veya kible taşı bulunduğunu²¹ ve bir kısmında minbere yer verildiğini anlamaktayız. İklimin sıcak olduğu bölgelerde ibadetin rahat yapılabilmesi için üzeri çatı ile örtülen (bazısının iç kısmı ahşap tavana sahip) veya ağaçlarla gölgelendirilen eserler mevcuttur. Namazgâhların yakınında su içme, abdest alma ihtiyaçlarını karşılayan çeşme, sebil, kuyu veya pınarlar bulunmaktadır. Alt katı çeşme, üstü namazgâh şeklinde kullanılan örnekler de inşa edilmiştir²².

Namazgâh mimarisinin kökenini İslam Sanatı içinde Hz. Muhammed'in Medine'deki evine götürmenin uygun olacağı düşüncesindeyiz. Namazgâhların işlev anlamında İslam dininin en önemli yapılarından birisini oluşturan Hz.

²⁰ Anadolu'da kurulan pazar veya panayırlarla geniş bilgi için bakınız: M. Akif Erdoğan, **19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar**, İzmir, 1999; Faruk Sümer, **YABANLU PAZARI Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, İstanbul, 1985; Suraiya Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)", **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi**, 1978, s. 39-85; Ömer Şen, **Osmanlı Panayırları**, İstanbul, 1996. Günümüzde Aydın ili, Çine ilçesi, Bölüntü Köyü Namazgâhi'nin bulunduğu alanda yılda bir kez, Şeker Bayramı'nın ilk gününde panayır kurulduğu, yöreden ve çevreden katılan halkın namazgâhta sabah namazını kılmasının ardından panayırın başladığı ve gün boyunca eğlenilip alışveriş yapıldığı yöre sakinlerince belirtilmektedir. Aydın ili, Germencik ilçesi, Ortaklar Beldesi, Magnesia antik kentinin bulunduğu civarda kurulan Ezinepazar için bakınız: Machiel Kiel, "Magnesia on the Maeander as Byzantine Fortress and Turkish Market Place- Remarks on the Mosque of Aydınoglu Mehmed Şah Çelebi b. Musa Bey", **Uluslar arası Sanat Tarihi Sempozyumu-Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan (10-13 Ekim 2001), Bildiriler**, İzmir, 2002, s. 375-385, pl. 1-6

²¹ Bazı mihraplar veya kible taşları kandil motifleriyle bezenmiştir, bir kısmında ayetlere yer verilmiştir.

²² Alt katı çeşme, üstü namazgâh olan örnekler için bakınız: Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, İstanbul, 2000, s. 27-30, 116, 156. H. Örcün Barışta, "Başkent İstanbul'dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri", **Türkler**, C. 12, Ankara, 2002, s. 244. Ayrıca İstanbul namazgâhları için bakılabilir: Erdem Yücel, "İstanbul'un Namazgâhları", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 1, 1972, s. 51-61.

Muhammed'in evi ile aynı amaca hizmet ettikleri ortadadır²³. İklimin sıcaklığından dolayı Peygamberin evinde ibadet avluda yapılmaktaydı ve bu avlunun da üzeri basit bir örtü ile kapatılmıştı. Namaz kılınan yönü göstermek amacıyla mihrap yerine bir taş parçası kullanılmaktaydı. Mihrap kullanımı hemen İslamiyet'in kabulüyle ortaya çıkmamış, bugünkü anlamda esas formunu VIII. yüzyıldan itibaren almaya başlamıştır²⁴. İslam'ın erken dönemine ilişkin diğer namazgâhlar arasında Irak'ın Kûfe şehrinde Ulu Camii belirtebiliriz. Kaynaklarda eserin (ilk yapımı 639-640, yeniden inşası 661-680) orijinal şekliyle etrafının bir hendekle sınırlandırıldığı ve kare planlı olduğu, devşirme sütunlarla güney yönü boyunca üzerinin toprak damlı bir gölgelikle örtüldüğü, Emevi döneminde çevresinin duvarla kapatıldığı ve üst örtüsünün ahşaba çevrildiği belirtilmektedir²⁵. Buhara'daki Namazgâh Camii (1119-1120) ise kaynaklardan öğrendiğimiz eski namazgâhlardandır; Arslan Han tarafından eski bir av parkı büyük bir musalla haline getirilmiştir. Günümüze ulaşan mihrap duvarı orijinaldir. Nisa Namazgâh Camii gibi bazı Karahanlı dönemi camilerinde mihraplar dikdörtgen şekilli hücreler şeklindedir ve özel cephe tasarımları yoktur. Eski Malatya Musallası'nda (1242) ise kesme taşı mihrap, düzenleme açısından gelişmiştir²⁶. Anadolu'daki namazgâhlardan günümüze gelebilen örneklerin çoğu Osmanlı dönemine aittir. Özellikle İstanbul'da kayıtlara geçen çok sayıda namazgâhı M. Uğur Derman, kendi içinde **sofa biçiminde yapılanlar** (yerden bir karış yüksek olanlar), **hemzemin namazgâhlar** (yerle aynı seviyede yapılanlar), **fevkâni namazgâhlar** (bir çeşme üzerine inşa edilenler), **mesire yeri namazgâhları** şeklinde gruplandırmıştır²⁷. Mustafa Özdamar'ın tipolojisi U. Derman'inkinden biraz daha

²³ Özdamar, namazgâhların sayıca çok yapılmasını İslâm dininin ilk yıllarında arazilerde toplu halde kılınan namazların hatırasını yad etmeye ve sünneti seniyyeyi sürdürmeye bağlamaktadır. Bu ifade düşüncemizi soyut anlamda destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra piknik ya da yolculuk yapan insanların tanımadığı bir yerde kibleyi bulmasını sağlamak, özel şahıslara ait yerlerde namaz kılmak konusunda problemler çıkabileceği için ibadetlerini kolay gerçekleştirebileceği yerler sağlamak, sıcak yaz aylarında namazlarını serinlik ve ferahlık içinde kılmalarına yardımcı olmak namazgâhların sayısını çoğaltan nedenler arasında gösterilmektedir. M. Özdamar, agm, s. 22-223.

²⁴ Mihrap uygulamaları için bakınız: Ömür Bakırcı, **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları**, Ankara, 2000; Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, "Osmanlı Camiinde Kible Yönünde Özgün Bir Hacim", **Türkler**, C. 12, Ankara, 2002, s. 124-132.

²⁵ A. Yalçın, "Ulu Cami", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, 3, İstanbul, 1997, s. 1839.

²⁶ Oktay Aslanapa, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat", **Türkler**, C. 6, Ankara, 2002, s. 18; Ömür Bakırcı, **age**, s. 161-163, 288, Res. 82-83; Mehmet Top, "Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrap", **Türkler**, C. 6, Ankara, 2002, s. 88, 93.

²⁷ M. Uğur Derman, agm, s. 282, 291.

farklıdır: **Menzil namazgâhları, meydan namazgâhları, teferrüc ve mesire namazgâhları, bayram, Cuma ve teravih namazgâhları, musallâ namazgâhları.** Musallâ namazgâhlarını cenaze namazları kılmaya mahsus özel yerler olarak nitelendirmektedir²⁸. Gelibolu Azebler Namazgâhı (1407), Bursa Umur Bey Namazgâhı (1439), İstanbul, Kadırga, Esmâ Sultan Namazgâhı (1779), Osmanlı döneminin en önemli namazgâhlarından²⁹.

Çalışmamızın amacı, Aydın'daki namazgâhların tespiti ve diğer Anadolu namazgâhları arasındaki yerinin saptanmasıdır. Tarihi sürecinde birçok uygarlığı bünyesinde barındıran ve Ege Bölgesi'ndeki önemli illerden birisi olan Aydın, Batı Anadolu'yu İç Anadolu'ya bağlayan yolun kilit noktasındadır. Aydın, günümüzde 17 ilçe, 525 adet köye sahiptir. 1994 yılından beri Aydın'ın merkezinde, ilçelerinde ve köylerinde Türk dönemi eserlerinin tespitine ve incelenmesine yönelik araştırmalar yapmaktayız. Dolaştığımız 200'ün üzerindeki yerleşim biriminde 12 adet namazgâh tespit ettik: 1- Merkez, Kemer Namazgâhı, 2- Merkez Dedekuyusu Namazgâhı, 3- Merkez, Dalama Beldesi Eski Yortuç Mevkii Namazgâhı, 4- Merkez, Umurlu Beldesi, Eğrikavak Köyü, Yayla Mevkii, Uşakpınar Namazgâhı, 5- Merkez, Umurlu Beldesi, Eğrikavak Köyü Yaylası, Mağara Mevkii Namazgâhı, 6- Bozdoğan, Çamlıdere Köyü, Yayla Mevkii Namazgâhı, 7- Bozdoğan, Yazıkent, Değirmenbaşı Mevkii Namazgâhı, 8- Çine, Bölüntü Köyü Namazgâhı³⁰, 9- Koçarlı, Sobuca Köyü Namazgâhı, 10- Koçarlı, Tekeli Köyü Namazgâhı, 11- Sultanhisar, Atça, Hancıoğlu Mevkii Namazgâhı, 12- Yenipazar, Hamzabali Köyü Namazgâhı³¹. Araştırmalarımızın devamında sayının artacağı düşüncesindeyiz.

²⁸ M. Özdamar, agm, s. 245.

²⁹ M. Uğur Derman, agm, s. 285, 294.

³⁰ Aydın Vakıflar Fihristi'nde (2310) 63-73 fihrist numaralı Çine kısmında 38. sırada "Çine, Bölüntü ve Ancin ve Karaabin ve Araphisar (Doğanyurt) karyelerinin vasatında kadiren Musalla ittihat edilen mahalde ehali tarafından inşa olunan mescid-i şerif için Molla İsmail Efendinin zeytin eşcarı vakfi- H. 1328" içerikli bir kayda rastlanmaktadır. Burada sözü geçen musalla, Bölüntü Köyü sınırlarında yer alan ve konumuz dahilinde bulunan namazgâh olmalıdır.

³¹ Metnin devamında okumayı kolaylaştırmak amacıyla Merkez, Kemer Namazgâhı, **Kemer N.**, Merkez Dedekuyusu Namazgâhı, **Dedekuyusu N.**, Merkez, Dalama Beldesi Eski Yortuç Mevkii Namazgâhı, **Yortuç N.**, Merkez, Umurlu Beldesi, Eğrikavak Köyü, Yayla Mevkii, Uşakpınar Namazgâhı, **Uşakpınar N.**, Merkez, Umurlu Beldesi, Eğrikavak Köyü Yaylası, Mağara Mevkii Namazgâhı, **Mağara Mevkii N.**, Bozdoğan, Çamlıdere Köyü, Yayla Mevkii Namazgâhı, **Çamlıdere N.**, Bozdoğan, Yazıkent, Değirmenbaşı Mevkii Namazgâhı, **Yazıkent N.**, Çine, Bölüntü Köyü Namazgâhı, **Bölüntü N.**, Koçarlı, Sobuca Köyü Namazgâhı, **Sobuca N.**, Koçarlı, Tekeli Köyü Namazgâhı, **Tekeli N.**, Sultanhisar, Atça, Hancıoğlu Mevkii Namazgâhı, **Atça N.**

Aydın'da ana yollar, kervan yolları, mesire yerleri ve yaylalarda tespit ettiğimiz namazgâhlar, eğimli, hafif eğimli veya düz alanlara inşa edilmişlerdir. Uşakpınar, Mağara Mevkii, Çamlıdere namazgâhları yaylalarda; Tekeli, Yortuç, Sobuca örnekleri eğimli arazilerde; Atça, Bölüntü, Yazıkent, Hamzabali, Kemer, Dedekuyusu namazgâhları hafif eğimli veya düz alanlarda yer alırlar (Res. 1-13). Günümüzde Bölüntü N.nın bulunduğu mevkide her yıl Şeker Bayramı'nın ilk gününde çevre yerleşimler ile köyün içinden gelen üç-dört bin kişi toplanmakta, bayram namazlarını kılmakta ve çeşitli malların satıldığı, eğlencelerin düzenlendiği panayırlara katılmaktadır. Ne yazık ki Dedekuyusu N. gibi saman deposuna dönüştürüldüğünden asıl işlevini yitirmiş örnekler de söz konusudur. Diğerleri de zamana yenik düşmüş, kendi kaderine terkedilmiş, görenlerin namazgâh olduğunu anlamaları imkânsız hale gelmiştir.

Su yapıları, namazgâhları tamamlayan unsurlardandır. Aydın örneklerinde de bu uygulama çeşme, kuyu, pınar şeklinde görülür. Örneğin Kemer N.nın batısında bir kuyu ve sebil ile kuzeyinde Cihanoğlu Mehmed Bey Çeşmesi mevcuttur³². Atça N.nın batı cephesine, sonradan yapılan, çeşme bitişiktir. Dedekuyusu N. ismini bitişigindeki kuyudan almıştır. Bölüntü N.nın yakınında, dağın eteklerinde yer alan pınarlar su ihtiyacını karşılamaktadır. Hamzabali N.nın bulunduğu yerde hem pınar, hem de yaklaşık 150 m. uzağında çeşme ve kuyu vardır. Çamlıdere ve Tekeli namazgâhlarının kuzeybatısına, Sobuca N.nın kuzey cephesine eğimden yararlanılarak çeşme yapılmıştır. Ancak Tekeli N.nın çeşmesi günümüzde mevcut değildir.

Yapılarda kırma, moloz veya kayrak taş, tuğla, kerpiç, devşirme, ahşap inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Platform, paye, mihrap duvarı, çeşme gibi unsurlar bazı örneklerde taş ve tuğlanın dönüşümlü örülmesiyle, bir kısmında ise yalnızca taş malzeme ile meydana getirilmişlerdir. Ahşap, hafif olması nedeniyle üst örtü sisteminde tercih edilmiş, tabanları tuğla veya taş ile döşenmiş, kimi örneklerde ise doğal zeminden yararlanılmıştır. Kemer, Dedekuyusu, Atça, Hamzabali namazgâhlarının paye veya platformları taş ve tuğla birlikte kullanılarak örülmüştür. Atça'da mihrap tuğladandır (Resim14). Kemer ve Dedekuyusu örneklerinde platformlarda devşirme malzemeler dikkati çeker (Resim

Yenipazar, Hamzabali Köyü Namazgâhı, **Hamzabali N.** şeklinde kısa isimlerle anılacaktır.

³² Kemer ve Dedekuyusu namazgâhları için bakınız: Mustafa Kenan Özkan, "Kemer Secdegâhı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları", **VIII. Müze Kurtarma Kazaları Sempozyumu Semineri (7-9 Nisan 1997)**, Ankara, 1998, s. 259-260, 262-264.

11-13). Yazıkent N.nin mihrap duvarı ise farklı bir malzemeden, kerpiçtendir (Resim 15).

Namazgâhlar, dört yönden kapalı mekânlara sahip yapılar olmamaları sebebiyle cephe düzenlemesi olarak ancak platform ve payelerden, çevre ve mihrap duvarlarından, girişlerden söz etmek mümkündür. Kemer ve Dedekuyusu namazgâhları yaklaşık bir buçuk-iki metrelik platform üzerine inşa edilen payeli kısımdan ibarettirler (Res. 11-13). Hamzabali N., yol kotundan yüksek tutulmasına karşın söz konusu örnekler benzer bir platforma sahip değildir (Res. 10). Atça N.da kuzey ve doğusundaki yollar sonradan doldurulduğu için zemin kotu düşük kalmıştır (Res. 7). Üzeri açık örneklerden Çamlıdere ve Sobuca'da eğim nedeniyle çeşmelerin üst kısımları namazgâhların zeminini hazırlamıştır (Res. 3,6). Yazıkent N.da zemin yol kotundan biraz yüksektir (Res.9). Bölüntü ve Yortuç namazgâhlarının zemini ise doğal topraktır (Res. 8, 5). Yortuç, Uşakpınar, Sobuca, Tekeli namazgâhlarının etrafı yaklaşık bir, bir buçuk metre yüksekliğinde duvarlarla çevrilidir (Res. 5, 1, 6, 4). Bölüntü ve Yazıkent namazgâhlarının mihrap duvarları cephe boyunca devam etmektedir (Res. 8-9). Mağara Mevkii N. 25-30 yıl öncesinde elden geçirilerek üstü kapatılmış ve eve çevrilmiştir (Res. 16). Eğimli veya platform üzerine inşa edilen Kemer, Dedekuyusu, Tekeli, Hamzabali, Yortuç namazgâhlarına birkaç basamakla çıkılmaktadır. Kemer N.nin basamakları günümüze gelememiştir. Buradaki düzenlemenin Dedekuyusu N.daki gibi olduğunu düşünmekteyiz (Res. 13). Yortuç N.nin üç adet girişi vardır (Res.17). Sobuca N.nda batıdaki giriş sonradan kapatılmış, merdiveni iptal edilmiştir.

Aydın'daki namazgâhları üst örtüleri açısından iki gruba ayırmaktayız: a- Üstü örtülü namazgâhlar, b- Üstü örtüsüz (açık) namazgâhlar. İlk gruba giren örnekler Kemer, Dedekuyusu, Hamzabali ve Atça namazgâhlarıdır. Kemer ve Dedekuyusu namazgâhları kare, diğerleri ise dikdörtgen plânlıdır. İkinci gruba Yortuç, Uşakpınar, Mağara Mevkii, Sobuca, Tekeli, Bölüntü, Yazıkent, Çamlıdere namazgâhları girmektedir (Şekil 1-3)³³. Üstü örtüsüz örnekleri de kendi içinde etrafı duvarla çevrilenler, yalnızca mihrap duvarından oluşanlar, çeşme üzerinde yükselenler şeklinde üç gruba ayırmak mümkündür.

Atça, Kemer, Dedekuyusu, Hamzabali namazgâhlarında köşelerde ve orta kısımlarda payelerin bulunması, yapıların üzerlerinin kapatıldığını, herhangi bir tonoz veya kubbe izine rastlanmadığı için üst örtü sisteminde ahşabın kullanıldığını

³³ Çamlıdere N.nin etrafı duvarla çevrilmediği ve doğal sınırlarıyla bırakıldığı için plân çıkarılması mümkün olmamıştır.

düşündürmektedir³⁴. Kemer ve Dedekuyusu N.nın üst örtüsü izlere dayanılarak ahşap konstrüksiyon şeklinde yapılmıştır. Orijinalinde de Kemer ve Dedekuyusu namazgâhlarının bu şekilde inşa edildiği ve ortadaki desteğin de ahşap direk olduğu düşüncesindeyiz (Res.18). Hamzabali Namazgâhi'nin üst örtüsünün beşik çatı şeklinde yapıldığı güney duvarından anlaşılmaktadır. Bu düşünceyi eserin orijinal durumunu göre yöre sakinleri de teyit etmektedir. Atça N.nın da dikdörtgen plânlı olması ve yerdeki tuğla kalıntılarında dolayı üzerinin ahşap bir örtü ile örtüldüğü ve iç kısımda ahşap direklerle desteklendiği kanaatindeyiz. Mağara Mevkii N.nın duvarları yükseltildikten sonra üzeri ahşap örtü sistemiyle kapatılmıştır. Yazıkent N.nın ahşap konstrüksiyonlu, Bölüntü N.nın ise betonarme üst örtüleri sonradan ilave edilmiştir (Res. 9, 8).

Aydın'daki namazgâhların çoğunda mihrap bulunmaktadır. Bölüntü, Yazıkent, Hamzabali, Tekeli namazgâhlarında mihrap nişi duvar ortasına açılmış ve kavsaraları süslemesizdir (Res. 19-22). Tekeli ve Hamzabali'de mihraplar sivri kemerlidir; Bölüntü N.da sivri kemer tepe noktasında düzleştirilmiştir. Kemer, Dedekuyusu, Atça namazgâhlarında mihrap nişi payelerin içine yerleştirilmiştir (Res. 23,18, 14). Yortuç N.nın mihrabı, iki mihraplı ve mihraplarının küçük bir duvar içine açılmaları bakımından diğerlerinden ayrılır (Res.5). Farklı dönemlerde yapılma olasılığı akla gelse de mihrap duvarının arka cephede yekpare devam etmesi bu düşünceyi ortadan kaldırmakta, her ikisinin de orijinal ve birbirinin çağdaşı olduğunu desteklemektedir. Kemer N.da mihrap, dikdörtgen şekilli çökertme içine yerleştirilen dilimli kemerli kavsaraya sahip bir niş halindedir. Dedekuyusu N.nın mihrabı yarım daire kesitlidir ve alınlığı iki sıra kılıcına yerleştirilen tuğlalarla oluşturulmuştur. İçi sonradan asma kandil motifliyle bezenmiştir. Atça N.nın mihrap nişi güneyde, ortadaki payenin içine açılmıştır. Basık kemerli nişin üst kısmı bir sıra tuğla dizisi ile sınırlandırılmıştır. Yortuç N.nın mihraplarından batıdaki doğudakine göre biraz daha yüksek tutulmuştur. Birisi sivri, diğeri yuvarlak kemerli nişe sahip olup batıdakinin nişinin içine sonradan minber vazifesi görmesi amacıyla büyük bir duvar inşa edilmiştir. Çamlıdere N.nın mihrabı yoktur; inşa edildiği dönemde muhtemelen bir mihrap taşı bulunmakta ise de günümüzde güney yönünde böyle bir taş rastlanmamıştır. Sobuca N. çeşmenin arkasına sonradan yapılmış olmasına karşın mihrap nişi mevcut değildir. Burada da orijinalinde bir kible taşı veya bir levhanın güney yönünü gösterecek şekilde bulunduğunu düşünmekteyiz. Burada bir mihrabın

³⁴ Dedekuyusu ve Kemer namazgâhlarının Aydın'dan giderken Yunanlılar tarafından yakıldığı bilinmektedir.

bulunmamasını eğimin dik gelmesine bağlamak mümkün olabilir. Mağara Mevkii N.nın mihrabı harap olduğu ve yapı da eve dönüştürüldüğü için tekrar yapılmamıştır.

Aydın'daki namazgâhlar içinde yalnızca Bölüntü ve Yortuç örneklerinde taştan ve basamak şeklinde düzenlenmiş minber mevcuttur (Res. 19-20). Cuma ve Bayram namazı kılınan diğer eserlerin minberleri günümüze ulaşmamış veya başka yapılarda kullanılmış olmalıdır. Bunların yanı sıra Bölüntü N.da vaaz kürsüsü bulunması da önemli bir özelliktir. Devşirme bir sütun parçası, kürsünün üst kısmına yerleştirilmiş, daha geç dönemlere ait sarıklı bir mezar taşı da alt basamağın önüne dayandırılmıştır (Resim 8).

Tezyinat bakımından diğer yapı türlerine göre daha sade tutulan Aydın'daki namazgâhlarda süsleme, payelerde ve mihraplarda toplanmıştır. Kemer ve Dedekuyusu örneklerinin payelerinin dıştan köşelerinin pahlanması ve bu pahların üzerinin kılıcına yerleştirilmiş tuğlalarla sona ermesi (Res. 24); Kemer N.nın dış sıvalarında çizgisel karakterde yelkenli tasvirlerine yer verilmesi, sıra ile üçgen şekilli kabartmalar oluşturulması; mihrapların sivri, basık, yuvarlak, dilimli kemerli yapılması süslemeye yönelik uygulamalardır.

Yapıların çok azında kitabeye rastlanmıştır. Kitabesi olmayanları yöredeki diğer yapıları, mezar taşlarını, mimari ve süsleme özelliklerini dikkate alarak tarihlendirmeye çalıştık. Kemer N.da payelerin dıştan sıvalarının üzerinde okuyamadığımız yazılar ve 1729 tarihi dikkati çeker (Res. 25). Eserin batısındaki çeşme, 1954 yılında inşa edilmiştir, karşısındaki Cihanzade Mehmed Bey Çeşmesi 1790-91 tarihli. 1729 tarihini terminus post quem kabul ederek yapıyı XVIII. ilk çeyreğine tarihlemekteyiz. Bu yol, eski İzmir-Aydın-Denizli aksı üzerindeki önemli kervan yolu güzergâhlarından. Payelerin köşelerinin pahlanarak süslendiği bir başka örnek Aydın merkezinde Nasuh Paşa Mescidi'nin (1708) kuzeybatı köşesinde karşımıza çıkar. Mimari ve süsleme karakteri açısından da yapı XVIII. yüzyılın özelliklerini taşımaktadır. Dedekuyusu N. düzenleme açısından neredeyse Kemer N.nın aynısıdır. Ustalarının aynı kişi ve bu yapının da Kemer N. ile çağdaş olduğunu düşünmekteyiz.

Çamlidere N.da çeşme üzerinde yer alan kitabede Molla Ali oğlu Mehmedin İsmail tarafından yaptırıldığı ve H.1316/M.1898-1899 yazılıdır (Res. 26). Dolayısıyla namazgâhın bu tarihte inşa edildiği sonucuna varılmaktadır. 1946-47 yıllarına kadar Ali Baş isimli bir kişi Teravîh namazlarını burada kıldırmıştır. Cemaatinin o yıllarda 10 kişi olduğu ve yayladakilerin geldiği köy sakinlerince belirtilmektedir.

Sobuca'da çeşmenin üzerinde Molla Ali oğlu Hacı Ali Molla'nın eseri, büyük tamirati Mehmet Uslu 1948 yazılıdır. Döneminde çeşmenin kitabesinin bulunduğu, sonradan kaybolduğu akla gelmektedir. Namazgâh çeşmenin arkasına daha geç bir tarihte, XIX. yüzyıl sonlarında yapılmış olmalıdır.

Hamzabali N.da içte, güney duvarda, mihrabın sağ yanında 1326 hicri tarihi okunmaktadır. Miladî karşılığı 1908 olan bu tarih, sıvaların yenilediği bir onarıma ait olmalıdır. Köy sakinleri eserin Hacı Musta'nın oğlu tarafından yapıldığını ifade etmektedirler. Hamzabali Köyü Namazgâhi'nin yaklaşık 150 m. doğusunda yol üzerinde bulunan Ağa Çeşmesi, kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla H. 1217/M. 1802-1803 yılında Hacı İsmail Ağa'nın mahdumu Kasım Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Çeşmenin güneybatısında ağız dörtgen şekilli, etrafı daire plânlı bir kuyu mevcuttur. Üzerinde sıvanma tarihi olan 14 Eylül 1975 tarihi yazılıdır. Vakit namazları kılınan namazgâhın, çeşmenin inşasından sonra, XIX. yüzyıl ilk yarısı içinde yapıldığını düşünüyoruz.

Bölüntü N.nın güney, batı ve doğu yönlerinde yer alan mezar taşları içinde hatiplere ait taşlar yer alır. Bunlarda bir tanesi Hatib oğlu Hatib Mustafa Efendiye (öl. H. 1281-M. 1864-65), diğeri Hatiboğlu Mehmedoğlu Musa'ya (öl. H. 1288/M. 1871-72) aittir. Mezar taşları devletin ferman veya beratlarla yaylalara vb. yerlere imam-hatip tayin etmesini göstermesi bakımından önemli bir örnek kabul edilebilirler. Taşlarda ismi geçen kişiler buradaki namazgâhta görev yapmış olmalıdırlar. Mezarlıkta bulabildiğimiz taşlardan en eskisi H. 1265/M. 1848-49 tarihlidir. Yöre halkı namazgâhın Molla İsmail tarafından yaptırıldığını ifade etmekte ise de buna ilişkin bir kayda rastlamadık. Yapıyı mimari özelliklerine dayanarak yaklaşık XIX. yüzyıl ikinci yarısına tarihlendirmenin uygun olacağı fikrindeyiz.

Yortuç N.nın yaklaşık 100 m. yakınında büyük bir mezarlık bulunmaktadır. Burada H. 1131/M. 1718-19, H. 1191/M. 1777 tarihli mezar taşları dikkati çeker. Söz konusu dönemlerde yörede büyük bir yerleşimin varlığı bilinmekte ve Eski Yortuç Mevkii'nde bulunan bu namazgâhın boyut itibarıyla büyük bir kalabalığa hizmet verdiği tahmin edilebilmektedir. Yapıyı mimari özellikleri ve mezar taşlarını dikkate alarak XVII. yüzyıl sonları-XVIII. yüzyıl başlarına yerleştirmektediriz.

Umurlu'nun Eğrikavak Köyü'ndeki yaylalarda medreselerin ve namazgâhların yer aldığı bilinmektedir. Eskiden Cuma namazı kılınan Uşakpınar N. harap halde, mollaların camisi olduğu ifade edilen Mağara Mevkii N. ise yenilenerek günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bu eserlerin de mimari özellikleri en fazla XIX. yüzyıl ikinci yarısında yapıldıklarını düşündürmektedir.

Tekeli N.da yaz günlerinde vakit namazları kılındığı, yazlık mescit ismiyle de anılan bu yapının 80-100 yıllık geçmişi olduğu belirtilmektedir. Mimari biçimi eseri XIX. yüzyıl sonlarına tarihlenmemize imkân vermektedir.

1960'lara kadar kullanılan ve Kırbıyıklar sülalesine ait olduğu söylenen Atça N.da Bayram ve Cuma namazları kılındığı bilinmektedir. Yapı, mimari özellikleri açısından değerlendirildiğinde XIX. yüzyıl sonlarına ait izlenimini vermektedir.

Yazıkent N. kerpiç mimarisiyle diğer örneklerimizden ayrılmaktadır. Mimari stiline dayanarak yapıyı XIX. yüzyıl sonları-XX. başları arasına tarihlenmekteyiz.

Karşılaştırma ve Sonuç

İnsanların yollarda, yaylalarda, mesirelerde, meydanlarda ibadet, dinlenme, eğlenme, toplanma, yaşama vb. ihtiyaçlarını karşılayan namazgâhlardan çoğu farklı nedenlerle günümüze ulaşamamıştır. Mevcut olanların bazısı bilim dünyasına tanıtılmış, diğerleri araştırılmayı beklemektedir.

Anadolu'da bulunan namazgâhların çoğunluğunun üzeri açıktır. Üzeri örtülü örnek sayısı azdır. Edirne'de Mimar Sinan tarafından yapıldığı düşünülen Hacılar Ezanı, Vezir Çeşmesi, Nazır Çeşmesi gibi isimlerle anılan bir mezarlık içine inşa edilen namazgâh düz bir tavanla örtülüdür. Dıştan kırma çatılı namazgâhın sivri kemerlerle birbirine bağlanan payeleri mevcuttur. Beş-altı kişinin ancak namaz kılacağı düşünülmektedir³⁵. İstanbul'da Lâ'li Mustafa Efendi tarafından 1735 yılında yaptırılan namazgâhın üstü damlı etrafı açıktır³⁶. Aydın'da üzeri örtülen örnekler olan Kemer, Dedekuyusu, Hamzabali, Atça namazgâhlarında paye aralarında kemer kullanılmamıştır. Bir kısmının paye aralığı belli yüksekliğe kadar sonradan örülmüştür. Bazı araştırmacılar üstü kapalı namazgâhlara secdegâh denilebileceğini düşünmektedirler³⁷. Ancak böyle bir ayırım yapabilmek için belgelerde veya kitabelerde böyle bir ismin yoğun şekilde geçmesi gerekmektedir. Ne yazık ki bu tür belgeler elimizde bulunmadığından şimdilik bu kavrama ihtiyatla yaklaşmaktayız. Aydın'daki üzeri örtülü namazgâh örneklerinin, Anadolu-Türk namazgâh mimarisinde sık görülmeyen örnekler olduğundan, namazgâh mimarisine katkı sağladığı fikrindeyiz.

³⁵ Yılmaz Önge, "Edirne'de Mimar Sinan'ın Eseri Bir Namazgâh", **Önasya**, Y. 7, C. 4, S. 44, Ankara, 1969, s. 11-12, 23.

³⁶ M. Uğur Derman, agm, s. 293.

³⁷ M. Uğur Derman, agm, s. 293.

Üstü örtüsüz olan namazgâhlardan Yortuç N., Antalya, Korkuteli, Söbüce Yaylası'ndaki namazgâh ile dört yönden duvarla çevrilmesi, mihrap ve minberinin bulunması açısından benzerlik gösterir³⁸. Bodrum Kalesi'nin içinde İtalyan ve Fransız kulelerinin ortasındaki çapraz tonozlu mekânın duvarına dayanan XVI. yüzyıla ait bir namazgâh mevcuttur. Eğimli alanda zemin düzeltilmiş ve mihrap konulmuştur. Çamlıdere N., çeşmesi göz önüne alınmadan eğimli bir alana kurulması yönüyle Bodrum'daki namazgâha benzer. Ancak Çamlıdere'de eserin bulunduğu arazi bir yayladır. Burada ise namazgâh kuleye bitişirilmiştir. İstanbul'daki mesire yerlerine yapılan namazgâhların bir uygulamasını Bölüntü'deki namazgâhta görebilmekteyiz. Her yıl düzenlenen panayırılar bu geleneklerin günümüze uzanmış biçimleridir.

Aydın'da konumuz dâhilinde olan namazgâhlarda minareye rastlamadık. Ancak Prizren'deki namazgâhın sembolik minare kaidesi vardır³⁹.

Altı çeşme, üst kısmı namazgâh şeklinde yapılmış eserlere İstanbul'da Edirne yönünde Atmeydanı Üçler Mevkisi Namazgâh Çeşmesi (1516), Edirnekapı-Topkapı yolu kenarında Sulukule kapısı karşısında Vezir Mehmed Paşa Namazgâh Çeşmesi (1589), Edirnekapı-Rami arasında Topçular'da Sadrazam Mehmed Paşa Çeşmesi (1617), Kadırğa, Esmâ Sultan Namazgâhı (1779), Bostancı II. Mahmud Han Çeşmesi (1831), Yeşilköy Bezmiâlem Valide Sultan Namazgâhı-Abdülmeccid Han Çeşmesi'ni (1842) örnek verebiliriz⁴⁰.

Genellikle namazgâhların zemini toprak veya taş döşelidir. Kemer Namazgâhı'nda zemin tuğladır. Muhtemelen Dedekuyusu N.da da aynı şekilde olmalıydı. Bazı örneklerde kayrak taş, kesme taş, mermer döşemelere de rastlanmaktadır.

Aydın'daki namazgâhların mihrap düzenlemesi sade tutulmuştur. Mihrap nişleri yuvarlak, sivri, dilimli, basık kemerlidir. Eski Malatya Musalla'sında mihrap kavsarasız sivri kemerlidir, kenar bordürleri dışta geometrik, içte bitkisel motiflerle bezelidir. Nişin alınlığında yazıya yer verilmiştir⁴¹. İzmir, Bayındır, Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii'nin (XVII. yüzyıl) arkasındaki namazgâhın

³⁸ İbrahim Bakır, çadırılı yayla yerleşmelerinde ilk sabit yapı olarak namazgâhların ortaya çıktığını öne sürmektedir. Söbüce Yaylası Namazgâhı ve bu konuda bakınız: İbrahim Bakır, "Toroslarda Göçebe Mimarîsi", **Türk Halk Mimarîsi Sempozyumu Bildirileri (Konya, 5-7 Mart 1990)**, Ankara, 19910, s. 17-30.

³⁹ Bakınız: Hakkı Acun, Mehmet İbrahimgil, **age**

⁴⁰ Daha fazla örnek için bakınız: Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **age**, s. 27-30, 116, 156; M. Uğur Derman, **agm**, s. 294.

⁴¹ Bakınız: Ömür Bakırer, **age**, res. 82-84.

mihrabı mukarnas kavsaralı⁴² yapılmak suretiyle Osmanlı döneminin genel tarzı ortaya konulmuştur.

Minber uygulamasına her örnekte rastlanılmamaktadır. Aydın'da Yortuç ve Bölüntü namazgâhlarının minberleri taştan basamaklar şeklindedir. Konya'daki Musalla Namazgâhı'nın çift minberi vardır⁴³. Bu uygulamaya Gelibolu Azebler Namazgâhı, Dalama Musallası'nda da rastlamaktayız. Bursa Umurbey Namazgâhı, İstanbul Okmeydanı Namazgâhı minbere sahip eserlerdendir. Konya Musalla Namazgâhı'nda (1541) görülen müezzin kürsüsüne Bölüntü N.da rastlanmaktadır. Hem vaaz, hem de ezan için kullanılmış olmalıdır.

Aydın'daki namazgâhlar süsleme açısından sade tutulan yapılardır. İstanbul, Edirne gibi merkezlerdeki namazgâhlar nispeten daha fazla tezyin edilmişlerdir. Asma kandil motifleri veya ayet yazılı kible taşı, mihrap taşları bulunmaktadır⁴⁴. Bunun yanı sıra Gelibolu Azebler Namazgâhı Osmanlı'dan kalabilmiş en gösterişli eserlerdendir⁴⁵.

Kitabe yönüyle Aydın'daki namazgâhlardan Kemer örneğinde paye üzerindeki 1729 tarihi, Çamlıdere'deki çeşmenin kitabesi, Hamzabali'deki mihrabın sağında yer alan tarih, Bölüntü'deki mezar taşları tarihlendirme yapabilmeye imkân sağlamaktadır. Anadolu'daki Konya Musalla Namazgâhı (H. 948/M. 1541), İstanbul, Haydarpaşa, Saraçlar Namazgâhı (H. 1190/M. 1774) gibi bazı yapıların kitabeleri mevcuttur⁴⁶. Türkiye'nin tarihsel ve kültürel mirasında namazgâhların da önemli bir yeri vardır. İnşa edildikleri dönemin sosyal, ekonomik, tarihsel ve kültürel kimliğinin ortaya konulmasında katkısı bulunan namazgâhların, diğer tarihi eserlerimiz gibi, zamana yenik düşmesi üzüntü vericidir. Teknolojinin gelişmesi, rant mekanizmasının hızla ilerlemesi tarihi eserlere bakış açısını epeyce değiştirmiştir. Bölüntü N.da günümüzde halen bir panayırın kuruluyor olması, toplu ibadetin yapılması, geleneklerin sürdürüldüğünü göstermesi bakımından önem taşır. Turizm perspektifinden yaklaşılarak bu uygulamanın yöre açısından olumlu değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer eserlerin de, Kemer Namazgâhı gibi restore edilerek harap görünümülerinden kurtarılması, işlevlendirilmeleri, çevre düzenlemelerinin yapılması, geçmişten devralınan mirasın gelecek nesillere kazandırılmasını sağlayacaktır.

⁴² Şakir Çakmak, "Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii (Bayındır/İzmir)", **Sanat Tarihi Dergisi**, S. VIII, İzmir, 1996, res.3.

⁴³ M. Sinan Genim, agm, s. 151-152

⁴⁴ M. Özdamar, agm, s. 246-248.

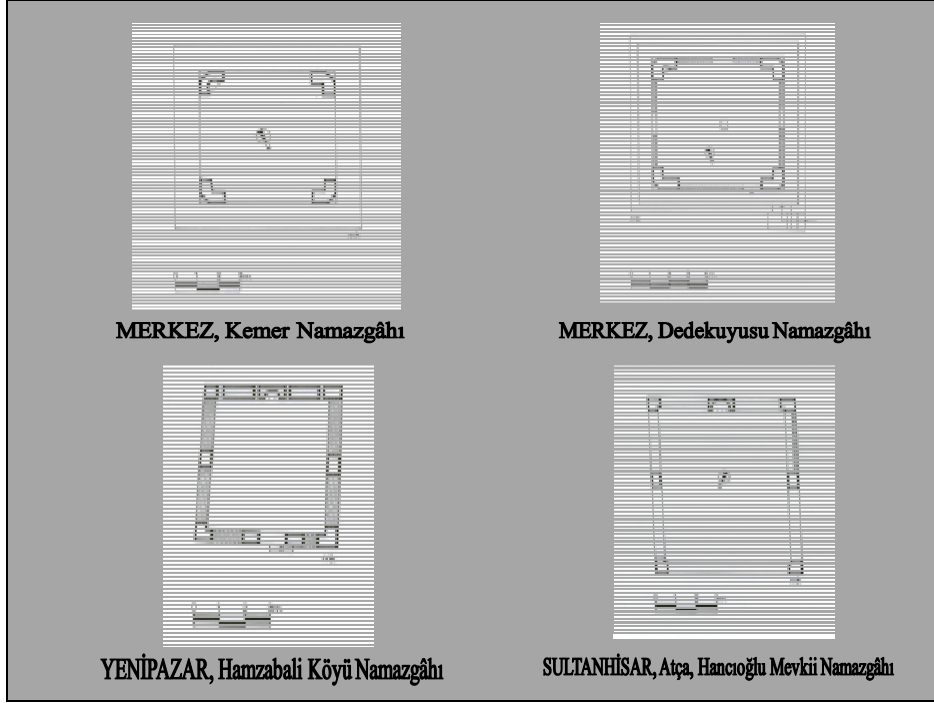
⁴⁵ M. Uğur Derman, agm, res. 5.

⁴⁶ M. Sinan Genim, agm, s. 149, M. Uğur Derman, agm, s. 284.

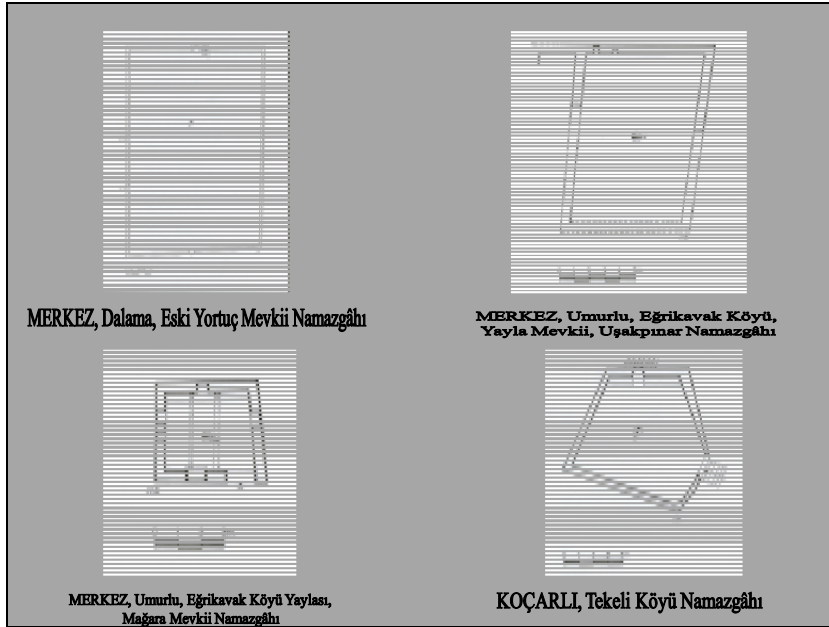
KAYNAKÇA

- ACUN, Hakkı-İBRAHİMGİL M., **Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet Namazgâhı (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı**, Ankara, 2002.
- AÇIKGÖZOĞLU, A.S., “Osmanlı Camiinde Kible Yönünde Özgün Bir Hacim”, **Türkler**, C. 12, Ankara, 2002, s.124-132.
- AKMAYDALI, H., “Mihrablı ve Minberli Namazgâhlarımız”, **Vakıflar Dergisi**, S. XXIII, Ankara, 1994, s. 123-144.
- ARSEVEN, C.E., **Sanat Ansiklopedisi**, C. III, Fasikül 17, İstanbul, 1983, s. 1498.
- ARSEVEN, C.E., **Türk Sanatı**, 1984.
- ASLANAPA, O., “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat”, **Türkler**, C. 6, Ankara, 2002, s. 15-38.
- BAKIR, İ., “Toroslarda Göçebe Mimarîsi”, **Türk Halk Mimarîsi Sempozyumu Bildirileri (Konya, 5-7 Mart 1990)**, Ankara, 1991, s. 17-30.
- BAKIRER, Ö., **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları**, Ankara, 2000.
- BARIŞTA, H. Ö., “Başkent İstanbul’dan Örnekleriyle Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Çeşmeleri”, **Türkler**, C. 12, Ankara, 2002, s. 242-246.
- BAYKARA, T., “Ulu Cami- Selçuklu Şehrinde İskâni Belirleyen Bir Kaynak Olarak”, **Belleten**, LX., C, S. 227, Ankara, 1996, s.33-59.
- BAYKARA, T., **Türkiye’nin Sosyal ve İktisadî Tarihi (XI-XIV. Yüzyıllar)**, Ankara, 2000.
- ÇAKMAK, Ş., “Eski Furunlu Köyü Hacı İbrahim Camii (Bayındır/İzmir)”, **Sanat Tarihi Dergisi**, S. VIII, İzmir, 1996, s. 11-20, Res. 1-10.
- DERMAN, M. U., “Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar)”, **Atatürk Konferansları (1971-1972)**, V, Ankara, 1975, s. 281-298, Res. 1-28.
- DIEZ, E., “Musalla”, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 8, İstanbul, 1979, s. 674-675.
- ECZACIBAŞI SANAT ANSİKLOPEDİSİ**, 2, İstanbul, 1997, s.1310.
- ERDOĞRU, M. A., **19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar**, İzmir, 1999.
- FAROQHİ, S., “16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)”, **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi**, 1978, s.39-85.
- GENİM, M. S., “Mihrablı ve Minberli Namazgâhlara Bir Örnek”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, VI, (1974-1975), İstanbul, 1976, s. 147-155.
- İBRAHİMGİL, M., “Kosova’daki Türk Eserleri”, **Türkler**, C. 12, Ankara, 2002, s.23-33.
- KIEL, Machiel, “Magnesia on the Maeander as Byzantine Fortress and Turkish Market Place- Remarks on the Mosque of Aydınoğlu Mehmed Şah Çelebi b.

- Musa Bey”, **Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu-Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan (10-13 Ekim 2001)**, **Bildiriler**, İzmir, 2002, s.375-385, pl.1-6.
- Mehmed Zillî oğlu Evliya Çelebi, **Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi, 13. Kitap**, (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman), İstanbul, 1971.
- Muallim Naci, **Lügat-ı Naci**, İstanbul, (1890’lar?).
- ÖDEKAN, A., “Namazgâh”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1997, s. 1334.
- ÖNGE, Y., “Edirne’de Mimar Sinan’ın Eseri Bir Namazgâh”, **Önasya**, Y. 7, C. 4, S. 44, Ankara, 1969, s. 11-12, 23.
- ÖZDAMAR, M., “Namazgâhlar”, **Vakıflar Dergisi**, XX, Ankara, 1988, s. 221-248.
- ÖZKAN, M.K., “Kemer Secdegâhı Temizlik ve Çevre Düzenleme Çalışmaları”, **VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (7-9 Nisan 1997)**, Ankara, 1998, s. 255-277.
- PAKALIN, M.Z., “Namazgâh”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, 1993, s. 651.
- PİLEHVARIAN, N.K.-Nur URFALIOĞLU, Lütfi YAZICIOĞLU, **Osmanlı Başkenti İstanbul’da Çeşmeler**, İstanbul, 2000.
- SÜMER, F., **Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar**, İstanbul, 1985.
- Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, İstanbul, 1317.
- ŞEN, Ö., **Osmanlı Panayırları**, İstanbul, 1996.
- TANMAN, B., “Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu, Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları”, **Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri 25-27 Ekim 2000, Hatay**, Cilt II, Ankara, 2001, s. 511-543, 771-801.
- TANYELİ, U., “Musalla, İdgâh, Namazgâh: Tanımsız Bir Mimari Olgu”, **Uluslararası Üçüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri, 25-29 Eylül 1993**, Cilt I, Ankara, Ankara, 1999, s. 231-238.
- TOP, M., “Ortaçağ Türk Mimarisinde Mihrab”, **Türkler**, C. 6, Ankara, 2002, s.87-96.
- YALÇINER, A., “Ulu Cami”, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, 3, İstanbul, 1997, s.1839-1840.

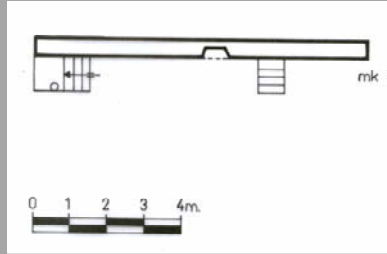
Şekil 1

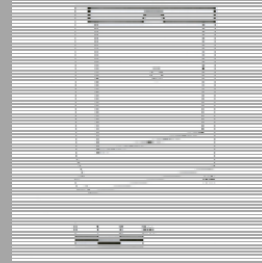
Şekil 2

KOÇARLI, Sobuca Köyü Namazgâhı

ÇİNE, Bölüntü Köyü Namazgâhı

BOZDOĞAN, Yazkent, Değirmenbaşı Mevkii Namazgâhı

Şekil 3

Resim 1- Merkez, Umurlu, Eğrikavak Köyü, Yayla Mevkii, Uşakpınar Namazgâhı

s

Resim 2- Merkez, Umurlu, Eğrikavak Köyü Yaylası, Mağara Mevkii Namazgâhı

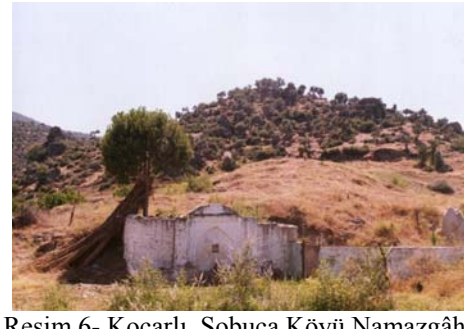
Resim 3- Bozdoğan, Çamlıdere Köyü, Yayla Mevkii Namazgâhı

Resim 4- Koçarlı, Tekeli Köyü Namazgâhı

Resim 5- Merkez, Dalama, Eski Yortuç Mevkii Namazgâhı

Resim 6- Koçarlı, Sobuca Köyü Namazgâhı

Resim 7- Sultanhisar, Atça, Hancıoğlu Mevkii Namazgâhı

Resim 8- Çine, Bölüntü Köyü Namazgâhı

Resim 9- Bozdoğan, Yazıkent, Değirmenbaşı Mevkii Namazgâhı

Resim 10- Yenipazar, Hamzabali Köyü Namazgâhı

Resim 11- Merkez, Kemer Namazgâhı (onarım öncesi)

Resim 12- Merkez, Kemer Namazgâhı (onarım sonrası)

Resim 13- Merkez, Dedekuyusu Namazgâhı

Resim 14- Sultanhisar, Atça, Hancıoğlu Mevkii Namazgâhı mihrabı

Resim 15- Bozdoğan, Yazıkent, Değirmenbaşı Mevkii Namazgâhı mihrabı.

Resim 16- Merkez, Umurlu, Eğrikavak Köyü Yaylası, Mağara Mevkii Namazgâhı

Resim 17- MERKEZ, Dalama, Eski Yortuç Mevkii Namazgâhı'nın girişi

Resim 18- Merkez, Dedekuyusu Namazgâhı

Resim 19- Çine, Bölüntü Köyü Namazgâhi mihrap ve minberi

Resim 20- Bozdoğan, Yazıkent, Değirmenbaşı Mevkii Namazgâhi mihrabı.

Resim 21- Yenipazar, Hamzabali Köyü Namazgâhi Mihrabı

Resim 22- Koçarlı, Tekeli Köyü Namazgâhi Mihrabı

Resim 23- Merkez, Kemer Namazgâhi Mihrabı

Resim 24- Merkez, Kemer Namazgâhi pah uygulaması

Resim 25- Merkez, Kemer Namazgâhı
batı köşesinde pah üzerinde yer alan
tarih ve yazı

Resim 26- Bozdoğan, Çamlıdere Köyü,
Yayla Mevkii Namazgâhı'nın çeşme kitabesi